

צוותי המומחים של המשבר

צוות נשים

נייר עמדה מס' 1

מאי 2020

השפעת משבר הקורונה על תעסוקת נשים ערביות וחרדיות

מייסם ג'לג'ולי | יו"ר נעמת במשולש הדרומי

מיכל גרא-מרגליות | מנכ"לית שדולת הנשים בישראל

ריהאם אבו אלעסל | יו"ר נעמת במרחב נצרת

מהא שחאדה | עו"ד, עמותת איתך מעכי

חיתאם ואקיד | יו"ר נעמת במרחב גליל מרכזי

מיכל צ'רנוביצקי | יו"ר תנועת עיר ואם

אסתי רידר אינדורסקי | אקטיביסטית חרדית

תקציר

בעשור האחרון חלה מהפכה בשוק התעסוקה בישראל, עם יציאתן של יותר ויותר נשים ערביות וחרדיות לעבודה. היום, כתוצאה ממשבר הקורונה, קיים חשש שההתקדמות הרבה שנרשמה בשנים האחרונות תימחק כמעט לחלוטין. מבדיקה שערכנו עם לשכות תעסוקה ביישובים ערביים עולה כי שיעור הנשים הערביות שאיבדו את עבודתן מתחילת המשבר גבוה בהרבה משיעור הגברים הערבים. בשל העובדה שרוב הנשים הערביות נמנות עם משתכרי השכר הנמוך ובענפי תעסוקה שנפגעו בצורה הכי קשה, ניתן להניח כי דמי האבטלה שנשים אלו יקבלו מהמדינה יהיו נמוכים מאוד וידרדרו משפחות רבות לעוני. בנוסף, על-פי ההערכות של לשכות התעסוקה, כ-15% מהנשים הערביות המועסקות עושות זאת בלי לדווח לרשויות – כלומר, עובדות "בשחור". נשים אלו, שרבות מהן חיות בעוני כבר היום, לא יקבלו מהמדינה כל פיצוי עבור אובדן מקום עבודתן. בטווח הארוך קיים חשש שחלק ניכר מהמפוטרות הערביות לא ישתלבו מחדש בשוק התעסוקה בגלל היעדר הכשרה מקצועית מתאימה. מצבן של העובדות החרדיות מדאיג אף הוא, מכיוון שהכנסתן החודשית עוד לפני המשבר הייתה נמוכה מאוד ומשום שבמקרים רבים הן מפרנסות יחידות. מצב זה הופך משפחות חרדיות לפגיעות במיוחד בפני משברים כלכליים – גם אם מדובר באובדן של כמה מאות שקלים בחודש בלבד. יתרה מכך, ברוב משקי הבית החרדיים אין חיבור לאינטרנט, מה שמונע מעובדות חרדיות את האפשרות לעבוד מהבית. המסמך שלפניכם מנתח את מגמות התעסוקה העדכניות בקרב עובדות ערביות וחרדיות, ומציע פתרונות מדיניות לטיפול בבעיה המתאימים למאפיינים הייחודיים של כל אחת מהקבוצות.

הקדמה

אי-שוויון מגדרי נוטה להתעצם בעתות חירום, ומשבר הקורונה לא היה יוצא דופן מבחינה זו. אירועי החודשים האחרונים השפיעו על נשים במגוון דרכים: עלייה במספר מקרי האלימות במשפחה, שיעור גבוה יותר של הוצאה לח"ת ופיטורי נשים בהשוואה לגברים, חוסר ייצוג במוקדי קבלת ההחלטות ועוד. יתרה מכך, השבתת מערכת החינוך השפיעה באופן מיוחד על נשים, שבמשפחות רבות בישראל עדיין נושאות באחריות לניהול משק הבית וחינוך הילדים. סביר להניח שגם תהליך החזרה לשגרה ישפיע באופן שונה על נשים, כך שרבות מהן לא יחזרו לשוק התעסוקה בעתיד הנראה לעין או שהחזרה תגרור אחריה דפוסי העסקה פוגעניים.

המסמך שלפניכם מתמקד בשתי קבוצות אוכלוסייה שנפגעו באופן מיוחד מהמשבר הנוכחי: נשים ערביות וחרדיות. בשנים האחרונות נרשמה עלייה ניכרת בשיעור ההשתתפות בשוק העבודה בקרב שתי קבוצות אלה. כעת קיים חשש שמשבר הקורונה ימחק את ההתקדמות הרבה של העשור האחרון. בנייר זה נתאר את מאפייני התעסוקה של נשים ערביות וחרדיות, את השפעת המשבר על דפוסי התעסוקה שלהן, ונמליץ על צעדי מדיניות לריכוך עוצמת הפגיעה בקבוצות אלו ולעידוד המשך השתלבותן בשוק העבודה גם בעתיד.

א. נשים ערביות

שיעור ההשתתפות של נשים ערביות בכוח העבודה נמוך משמעותית משל נשים יהודיות וגברים ערבים, אבל מתחילת שנות ה-2000 הוא נמצא בעלייה מתמדת: בשנת 2012 (גילאי 25-64) הוא עמד על 32.7% ובשנת 2015 על 33.7%¹. שיעור ההשתתפות של נשים מוסלמיות (גיל 15 ומעלה) עמד בשנת 2018 על 26.6%, של נוצריות על 53.1% ושל דרוזיות על 43.2%². אחד הגורמים העיקריים לעלייה זו הוא המאמץ מצד ארגוני חברה אזרחית לשכנע את קובעי המדיניות שנשים ערביות אינן נמנעות מיציאה לעבודה בשל "סיבות תרבותיות" אלא בגלל חוסר השקעה של המדינה. גורם משמעותי נוסף היה ההצטרפות של ישראל לארגון ה-OECD. המחקרים שביצע הארגון מצביעים על כך שהכלכלה הישראלית סובלת מכמה כשלים מבניים שמגבילים את התפתחותה, ובהם שיעור התעסוקה הנמוך של נשים ערביות. כתוצאה מכך, המדינה החלה להשקיע מאמצים ומשאבים בשינוי המגמה.

¹ מרכז המידע והמחקר של הכנסת, 'תעסוקה בקרב נשים ערביות' (31 ביולי 2016), עמ' 5, <http://primage.tau.ac.il/libraries/brender/booksf/3043896.pdf>

² הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, האוכלוסייה המוסלמית בישראל - נתונים לרגל חג הקורבן (12 באוגוסט 2019), https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2019/240/11_19_240b.pdf

באשר לשיעור התעסוקה של נשים ערביות (גילאי 64-25), שגם הוא נמצא בעלייה מתמדת, בשנת 2015 הוא עמד על 31.5%, ובשנת 2017 על כ-33.5%³. עם זאת, מכיוון שנשים ערביות רבות מועסקות בלי לדווח לרשויות (עבודה "בשחור"), ייתכן ומדובר בשיעור גבוה יותר בפועל. המחקר אודות תעסוקת נשים ערביות מלמד שבין החסמים העיקריים להשתלבות בשוק העבודה, נמצאים הצורך לטפל בילדים ובמשפחה והקושי למצוא עבודה בקרבת מקום המגורים שלהן.⁴

כ-56% מהנשים הערביות מועסקות כעובדות במקצועות ההוראה, מערכת הבריאות, רווחה וסעד, ועובדות משק בית.⁵ כשליש מהנשים הערביות עובדות במשרות חלקיות (כשלמעלה משליש מהן עובדות במשרה חלקית שלא מרצון בפער משמעותי מנשים יהודיות)⁶ והפרש השכר בינן לבין עובדות יהודיות עומד על כ-35.9%⁷. נוסף על כך, נשים ערביות סובלות מהפרה נרחבת של זכויותיהן - כמו אצל גברים ערבים רבים ש תנאי העבודה שלהם, לרבות השכר, נמוכים מאשר אלו של העובדים היהודים - כשהיעדר אכיפה מהווה גם הוא חסם בפני השתלבותן המיטבית בשוק העבודה.⁸

³ מרכז המידע והמחקר של הכנסת, 'תעסוקה בקרב נשים ערביות' (31 ביולי 2016), עמ' 5, <http://primage.tau.ac.il/libraries/brender/booksf/3043896.pdf>, המכון החרדי למחקרי מדיניות, 'איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית – מבט השוואתי' (2018), עמ' 129, <https://macion.org.il/wp-content/uploads/2019/07/d794d79ed79bd795d79f-d794d797d7a8d793d799-d79cd79ed797d7a7d7a8d799-d79ed793d799d7aod799d795d7aa-d790d799d79bd795d7aa-d794d797d799d799d799.pdf>

⁴ מרכז המידע והמחקר של הכנסת, 'תעסוקה בקרב נשים ערביות' (31 ביולי 2016), עמ' 15, <http://primage.tau.ac.il/libraries/brender/booksf/3043896.pdf>

⁵ מתוך סקר כוח אדם, 2017, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

⁶ מרכז המידע והמחקר של הכנסת, 'תעסוקה בקרב נשים ערביות' (31 ביולי 2016), עמ' 7, <http://primage.tau.ac.il/libraries/brender/booksf/3043896.pdf>

⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 'לקט נתונים לרגל יום האישה הבין-לאומי 2020 (5 מרץ 2020)', https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2020/067/11_20_067b.pdf

⁸ מרכז המידע והמחקר של הכנסת, 'תעסוקה בקרב נשים ערביות' (31 ביולי 2016), עמ' 15, <http://primage.tau.ac.il/libraries/brender/booksf/3043896.pdf>, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 'החברה הערבית בישראל: תמונת מצב חברתית-כלכלית ומבט לעתיד' (2017), עמ' 15, <https://www.idi.org.il/media/9578/%D7%94%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%99%D7%AA-%D7%9B%D7%A0%D7%A1.pdf>

ב. נשים חרדיות

בראשית שנות ה-2000 שיעור התעסוקה של נשים חרדיות עמד על פחות מ-50%, ואילו היום הוא עומד על כ-75% – מה שאומר שהפער בין לבין נשים יהודיות לא-חרדיות נמחק כמעט לגמרי.⁹ עם זאת, קיים עדיין פער משמעותי בין הקבוצות מבחינת איכות התעסוקה וגובה ההכנסה. נשים חרדיות עובדות בממוצע פחות שעות מנשים לא-חרדיות, ושיעור החרדיות המועסקות במשרה חלקית גבוה במיוחד: 38.2% מועסקות במשרה חלקית, לעומת 21.9% מהנשים היהודיות שאינן חרדיות. הגורם המרכזי לכך הוא נטל הטיפול בבית ובמשפחה.¹⁰ סיבה נוספת למיעוט שעות העבודה בקרב נשים חרדיות היא ריבוי החרדיות המועסקות בהוראה, למעלה מ-40% מן העובדות החרדיות – מקצוע המאופיין בריבוי משרות חלקיות ובמספר מועט של שעות עבודה גם במשרות המוגדרות כמלאות. רפורמות "אופק חדש" ו"עוז לתמורה", שהגדילו את מספר השעות למשרה מלאה בהוראה, לא יושמו במוסדות החינוך בחברה החרדית ומשרה מלאה למורה במוסדות אלו עומדת על 24 שעות פרונטליות בלבד.¹¹

⁹ המכון החרדי למחקרי מדיניות, 'איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית – מבט השוואתי' (2018), עמ' 129, <https://machon.org.il/wp-content/uploads/2019/07/d794d79ed79bd795d79f-d794d797d7a8d793d799-d79cd79ed797d7a7d7a8d799-d79ed793d799d7a0d799d795d7aa-d790d799d79bd795d7aa-d794d797d799d799.pdf>

¹⁰ נתונים משנת 2015. ר' ניצה קלינר קסיר, שלומית שהינו-קסלר ואסף צחור-שי, 'בין בחירה לאין ברירה – מה משפיע על היקף שעות', <https://machon.org.il/wp-content/uploads/2019/07/d791d799d79f-d791d797d799d7a8d794-d79cd790d799d79f-d791d7a8d799d7a8d794-d790d795d792d795d7a1d798-2018.pdf>, עמ' 10, (אוגוסט 2018).

¹¹ ניצה קלינר קסיר, שלומית שהינו-קסלר ואסף צחור-שי, 'בין בחירה לאין ברירה – מה משפיע על היקף שעות העבודה של נשים', <https://machon.org.il/wp-content/uploads/2019/07/d791d799d79f-791d797d799d7a8d794-d79cd790d799d79f-d791d7a8d799d7a8d794-d790d795d792d795d7a1d798-2018.pdf>, עמ' 20-22, (אוגוסט 2018), המכון החרדי למחקרי מדיניות, 'תעסוקת נשים חרדיות' (יוני 2017), <https://www.idi.org.il/articles/31399>, 'סקירה: כיצד תושפע כלכלת המגזר החרדי ממשבר הקורונה?' (26 באפריל 2020).

2. השפעות המשבר

א. נשים ערביות

נשים ערביות רבות איבדו את עבודתן עקב הוצאה לחל"ת. מכיוון שרבות מהן משתכרות שכר מינימום ו/או מועסקות במשרה חלקית, דמי האבטלה שיקבלו יהיו נמוכים מאוד ויכניסו אותן ואת משפחותיהן באופן מיידי למעגל העוני (עוד לפני המשבר, בשנת 2018, תחולת העוני של משפחות ערביות עמדה על 45.3%).¹² מבדיקה עם מספר לשכות תעסוקה ביישובים ערביים עולה כי שיעור הנשים המובטלות או שהוצאו לחל"ת ונרשמו בלשכה מתחילת המשבר נע בין 40 ל-50 אחוז. כך, למשל, לפי הנתונים שקיבלנו מלשכת התעסוקה בטייבה, מתוך כ-6,000 איש שפנו ללשכה בשל הוצאה לחל"ת או פיטורים יש כ-2,700 נשים – כלומר, כמעט חצי מהפניות. בהתחשב בכך ששיעור הנשים הערביות העובדות הוא נמוך בהרבה משיעור הגברים, ניתן להסיק מנתון זה כי שיעור הנשים שהוצאו לחל"ת בשבועות האחרונים גבוה משמעותית משיעור הגברים.

משיחה עם סמאח ג'לג'ולי, מנהלת מרכזי ריאן לקידום תעסוקה בחברה הערבית באזור המשולש, עולה כי מתחילת המשבר נרשם גידול רב בפניות למרכזים וכי רוב הפניות מגיעות מנשים. אלה מחפשות בעיקר משרות המאפשרות עבודה מהבית או הכשרה בתחומי הדיגיטל והשפה העברית. מדובר בשינוי משמעותי, שכן לפני המשבר לא הייתה דרישה להכשרות דיגיטליות. את התפנית אפשר היה לזהות כבר בעיצומו של המשבר, כשנשים דורשות עבודה החלו להשתתף בשיחות זום ביוזמת מרכזי ריאן. חלק ניכר מהן התקשו בכך בהתחלה, אבל עד מהרה למדו להשתמש בפלטפורמה. כרגע קיימת דרישה לעובדות במקצועות טיפוליים ובסופרמרקטים, אבל נשים רבות אינן מעוניינות במשרות האלה בגלל חששות בריאותיים. הצפי הוא שבעקבות המשבר יתעורר ביקוש לעבודות שאפשר לבצע מהבית, כמו שירות לקוחות במענה טלפוני. האתגר המשמעותי ביותר שיעמוד בפני נשים ערביות במצב הזה הוא מחסום השפה.

לדעתה של מהא דקה, מנהלת לשכת התעסוקה בטייבה, שיעור הנשים הערביות שעובדות בלי לדווח לרשויות עומד על כ-15%. נשים אלה לא יוכלו לקבל כל פיצוי עבור אובדן מקום העבודה. רבות מהן נמצאות מלכתחילה במעגל העוני, וחלקן לא מדווחות על הכנסתן מעבודה כדי לא לאבד את הקצבה. קבוצה נוספת של עובדות ערביות, אלה שמועסקות ללא תלויים או מקבלות תלויים פיקטיביים, ימצאו את עצמן ללא יכולת לקבל דמי אבטלה או עם דמי אבטלה נמוכים מאוד. גם צעירות מתחת לגיל 20, שפוטרו או הוצאו לחל"ת, לא יוכלו לקבל דמי אבטלה או הבטחת הכנסה בגלל הגיל שלהן.

¹² המוסד לביטוח לאומי, 'ממדי העוני והפערים החברתיים דוח שנתי 2018', [https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/](https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Documents/oni2018.pdf)

מהא טוענת, לאור הניסיון הרב שצברה, כי לנשים רבות יש מוסר עבודה גבוה מזה של הגברים וכי הן מגלות יותר אחריות ביחס למקום העבודה שלהן. לכן, להערכתה, חלק גדול מהמעסיקים יבחרו להחזיר דווקא נשים לעבודה. המחסום שיעמוד בפניהן הוא הצורך להישאר בבית ולטפל בילדים, כל עוד מערכת החינוך מושבתת. כבר היום אימהות רבות במגזר הערבי מתקשות לעבוד מהבית ונאלצות להתפטר בנסיבות שאינן מזכות אותן בדמי אבטלה. מהא צופה שכל עוד לא יהיו פתרונות מספקים לילדים, נשים לא יחזרו לעבוד. כך או כך, לשכות התעסוקה עוד לא החלו בהכנה של תוכניות המותאמות לאתגרי שוק התעסוקה אחרי המשבר: הן עסוקות מדי בטיפול בפניות הרבות הנוגעות לדמי אבטלה.

בטווח הארוך, קיים חשש שחלק ניכר מהנשים הערביות המפוטרות לא יוכלו להשתלב מחדש בשוק התעסוקה – במיוחד אלה המועסקות בענפי המסחר והשירותים ועובדות הקבלן, הנעדרות הכשרה מקצועית. בנוסף, קיים חשש כי אלה שכן ימצאו עבודה יהיו חשופות לניצול מצד המעסיקים, שינסו לצמצם הפסדים על חשבון העובדות. הסכנה היא שנשים ישלימו עם שיטות העסקה פוגעניות ונצלניות, כי יהיו נואשות לעבוד. בכל מקרה, עובדות רבות יתקשו לפנות לבתי הדין לעבודה כדי למצות את זכויותיהן, בעיקר בגלל מגבלות כלכליות.

המשבר גם עלול לפגוע ביכולת הכלכלית של צעירות ערביות להתחיל או להמשיך את לימודיהן האקדמיים או המקצועיים. נשים ערביות רבות מתחילות לעבוד מיד לאחר התיכון כדי לממן את הלימודים ובגילאים אלה אינן זכאיות לדמי אבטלה. החשש הוא שחוסר יכולת למצוא עבודה ימנע מהן לרכוש השכלה על-תיכונית. יתרה מכך, שיטת החינוך מרחוק, ששימשה את משרד החינוך בשבועות האחרונים, נוטה להחריף את הפערים בין תלמידים ערבים ליהודים ועלולה להקשות על נשים ערביות לרכוש השכלה גבוהה בעתיד.¹³

---

¹³ ראו צוות חינוך, צוותי המומחים של המשבר, 'משבר הקורונה והשפעתו על מערכת החינוך הישראלית' (אפריל 2020), <https://tinyurl.com/yaloss5>

ב. נשים חרדיות

חשוב לזכור כי רבות מהעובדות החרדיות נושאות באופן בלעדי או עיקרי באחריות לפרנסה¹⁴ וכי מצבן הכלכלי של המשפחות החרדיות ירוד מאוד גם בימי שגרה: שיעור העוני בחברה החרדית עומד על כ-43% (לאחר הוספת תשלומי העברה ומיסים, לעומת 11% בקרב האוכלוסייה היהודית הלא חרדית), ובשנת 2017 הייתה ההכנסה החודשית ברוטו למשק בית חרדי 15,015 ש"ח, נמוכה בהרבה מההכנסה ברוטו למשק בית יהודי לא-חרדי (22,190 ש"ח). במלים אחרות, אלה משפחות ללא שום מרווח נשימה כלכלי שמוציאות כסף כמעט אך ורק על מוצרים בסיסיים כמו כסף, ביגוד ודיוור. לפיכך, משפחות אלה פגיעות במיוחד לטלטלות מהסוג שאנו חווים בחודשים האחרונים – גם אם מדובר באובדן של כמה מאות שקלים בחודש בלבד.

למעלה מ-40% מהעובדות החרדיות מועסקות בתחום החינוך, מרביתן מורות וגננות.¹⁵ כמו שאר עובדי ההוראה, הן לא הוצאו לחל"ת, ולכן נמצאות במצב טוב יחסית לשאר העובדות החרדיות. כ-17% מועסקות בתחומי הרווחה והסעד, וסביר להניח שרובן מועסקות כרגיל גם במהלך המשבר, מאחר שהן מוגדרות כעובדות חיוניות. שיעור קטן יחסית של נשים חרדיות עובד בהיי-טק, וסביר להניח שרובן ממשיכות לעבוד כיום מהבית.¹⁶

מתוך הנשים החרדיות שעוסקות בתחום החינוך, כ-23% מועסקות כמטפלות וסייעות. השכירות שבהן הוצאו לחל"ת. מדובר בעובדות המרוויחות גם בימי שגרה שכר נמוך מאוד, כך שכעת מצבן קשה מתמיד. המטפלות במשפחתונים, גם של משרד הרווחה וגם העצמאיים, הן עצמאיות ונמצאות במצב הקשה ביותר כרגע. הן אינן זכאיות לדמי אבטלה ורק חלקן הצליחו לקבל את המענק לעצמאים. מיעוט מהנשים החרדיות עובדות בתחומים כגון הפיננסים, הביטוח, הנדל"ן, ועריכת הדין. רובן שכירות, כך שחלקן הוצאו לחל"ת וחלקן ממשיכות לעבוד מהבית. האחוזים הבודדים בקרבן שמועסקות בעבודת כפיים, הוצאו כנראה לחל"ת או פוטרו.

¹⁴ המכון החרדי למחקרי מדיניות, 'מפרנסות על החומה: נשים חרדיות בסביבת עבודה הטרואגנית', עמ' 9, <https://machon.org.il/publication/%d7%9e%d7%a4%d7%a8%d7%a0%d7%a1%d7%95%d7%aa-%d7%a2%d7%9c-%d7%94%d7%97%d7%95%d7%9e%d7%94-%d7%a0%d7%a9%d7%99%d7%9d-%d7%97%d7%a8%d7%93%d7%99%d7%95%d7%aa-%d7%91%d7%9e%d7%a7%d7%95%d7%9e%d7%95%d7%aa-%d7%a2/>

¹⁵ ד"ר נרי הורוביץ, המכון החרדי למחקרי מדיניות, 'תעסוקת נשים חרדיות' (יוני 2017), המכון הישראלי לדמוקרטיה, 'סקירה: כיצד תושפע כלכלת המגזר החרדי ממשבר הקורונה?' (26 באפריל 2020), <https://www.idi.org.il/articles/31399>

¹⁶ חיה גלבע, 'ממרחק תביא לחמה: עובדות חרדיות בשוק ההייטק הישראלי עבודת תזה, ירושלים: האוניברסיטה העברית (2014), <https://jerusalemstitute.org.il/publications/%D7%A0%D7%A9%D7%99%D7%9D-%D7%97%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%94%D7%99%D7%99%D7%98%D7%A7/>

בעיה המייחדת עובדות חרדיות היא שלרבות מהן אין בכלל גישה לאינטרנט. כתוצאה מכך, הן מתקשות להירשם בלשכת התעסוקה ובביטוח הלאומי לשם קבלת דמי אבטלה וברשות המסים לשם קבלת המענק לעצמאים. חרדיות העובדות מהבית מתקשות בימים אלה להמשיך לעשות זאת בגלל הצורך לטפל במספר רב של ילדים ללא מסגרת חינוכית. אלה שעובדות מחוץ לבית מתקשות אף הן להמשיך לעבוד, מאחר שהן נאלצות להישאר בבית להשגיח על הילדים. נשים חרדיות רבות, שהעבודה שלהן תלויה בשימוש במחשב, התקשו לעבור לעבודה מהבית, מכיוון שאין ברשותן מחשב אישי או חיבור לאינטרנט.

3. המלצות מדיניות

כללי

- **ייצוג הולם בפורומים ממשלתיים.** יש להבטיח ייצוג הולם לנשים, ובפרט חרדיות וערביות, בכל הוועדות והצוותים הממשלתיים העוסקים בגיבוש מדיניות התגובה למשבר.
- **התאמה מגדרית של חבילות הסיוע הכלכלי.** כל חבילה כלכלית להתמודדות עם המשבר חייבת להתייחס באופן ספציפי לצורכי נשים, ובפרט חרדיות וערביות, בהקשרים תעסוקתיים ובאופן כללי.
- **תוכנית חילוץ לעצמאיות.** יש צורך בגיבוש תוכנית חילוץ ייעודית לעצמאיות, מכיוון שרוב העצמאיות הערביות והחרדיות לא מגיעות לסף המבטיח קבלת פיצויים מהמדינה.
- **פורום התייעצות ממשלה-חברה אזרחית.** על-מנת להיערך לתקופת היציאה מהמשבר, יש להקים מנגנון שיאפשר התייעצות שוטפת בין הממשלה לבין ארגוני החברה האזרחית וארגוני העובדים שמייצגים סקטורים בעלי ריכוז גבוה של נשים.
- **הרחבת הזכאות לדמי אבטלה.** יש להרחיב את הזכאות לדמי אבטלה ולהגמיש את התנאים לקבלתם וכן להבטיח סיוע לעובדות בלתי-פורמליות כמו מנקות ומטפלות.
- **הכשרת נשים לענפים עם מחסור צפוי בעובדים.** על לשכות התעסוקה למפות ענפים שצפוי בהם מחסור בעובדים לאחר המשבר ולהתחיל הכשרות מיידיות לנשים, כך שיוכלו למלא את החסר. יחד עם זאת, ועל מנת לפעול להפחת ריכוזן של נשים בסקטורים מסויימים בשוק העבודה, יש לתת את הדעת גם על הכשרות למיומנויות שאינן בהכרח "נשיות", כי אם טכנולוגיות.
- **תוכנית לאומית לקידום תעסוקת נשים.** על הממשלה לגבש תוכנית לאומית לקידום תעסוקת נשים, בדגש על נשים ערביות וחרדיות, שמטרתה גם הגדלת היקף התעסוקה וגם שיפור איכות התעסוקה. התוכנית צריכה לכלול יעדים ספציפיים בנוגע לשכר, הכשרה, מקצועות והיקפי משרה.

- **מיגור ההעסקה הקבלנית.** שיטת העסקה זו מפרה באופן בוטה את זכויות העובדים, והיא פוגעת במיוחד בציבור הנשים - המועסקות בתנאים ירודים ובלי פיקוח מספק מצד המשרד העבודה והרווחה. על משרדי הממשלה והמגזר הציבורי לעבור באופן מיידי לצורת ההעסקה הישירה אשר תבטיח עתיד ויציבות תעסוקתית לנשים.

נשים ערביות

- **הכשרה מקצועית בדגש דיגיטלי ולימודי עברית.** קיים צורך להתאים את תוכניות ההכשרה המקצועית לצורכי השוק תוך התמקדות בתחום המחשוב והדיגיטל. בנוסף, פערי שפה עדיין מהווים מכשול מרכזי בפני נשים ערביות, ולכן יש להרחיב את המסגרות ללימוד עברית.
- **העסקת מורות ערביות בבתי ספר יהודיים.** כדי להבטיח תעסוקת נשים ערביות במקצועות החינוך אחרי המשבר, על משרד החינוך לפתוח באופן מיידי קורסי הכשרה שיאפשרו להן להשתלב בבתי ספר בחברה היהודית.
- **שיפור מערך התחבורה הציבורית.** ייעול התחבורה הציבורית ביישובים ערביים – נגישות, תדירות וכדומה – על-מנת שנשים יוכלו לעבוד גם הרחק מהבית.
- **פתיחת מסגרות לגיל הרך וצהרונים.** יש לפתוח מסגרות חינוכיות מסובסדות לגיל הרך ביישובים הערביים ולהגדיל את מספר בתי הספר שמפעילים צהרונים.
- **אכיפה אפקטיבית של חוקי העבודה.** יש ליצור מנגנונים יעילים לאכיפת חוקי העבודה בבתי עסק ביישובים ערביים ובקרב קבלנים. בנוסף, יש להשקיע משאבים בהסברה של זכויות עובדים.
- **תוכניות לימודים לתלמידות תיכון.** פיתוח תוכניות ייעודיות לתלמידות תיכון המכוונות אותן לבחור במקצועות טכנולוגיים בשוק העבודה.
- **סבסוד השכלה גבוהה לסטודנטיות ערביות.** כדי לעודד השתלבות במערכת ההשכלה הגבוהה, יש לסבסד את הלימודים האקדמיים של צעירות ערביות החל משנת הלימודים הבאה.
- **הנגשת שירותים ממשלתיים.** יש להנגיש מידע ושירותים ממשלתיים לדוברי ערבית.
- **פיתוח אזורי תעסוקה ותעשייה ביישובים הערביים.** 80% מהאזרחים הערבים מתגוררים ביישובים בפריפריה הצפונית או הדרומית, באיזורים בהם אין היצע עבודה, מה שמקשה על השתלבות נשים בשוק התעסוקה. פיתוח איזורי תעסוקה ביישובים הערבים הוא צעד קריטי לשילוב נשים בשוק בתעסוקה.

נשים חרדיות

- **סיוע בהגשת בקשות לגופים ממשלתיים.** יש להפעיל באופן מיידי מוקד תמיכה בלשכת התעסוקה, בביטוח הלאומי וברשות המסים שיעזור לנשים להגיש בקשות לדמי אבטלה ולמענק עצמאים.

- **ליווי ממשלתי לבעלות עסקים קטנים.** על הממשלה להציע תמיכה אישית לבעלות עסקים קטנים מעכשיו ולאורך תקופת היציאה מהמשבר – במיוחד בכל הנוגע לשינויים שיש להכניס בהתנהלות בתי העסק ולמעבר למכירה אונליין.
- **פתיחת עבודות חיוניות בזמן המשבר לעובדות שכירות בחל"ת.** מצד אחד, המדינה בחרה לעודד עיריות ועסקים להוציא כמה שיותר עובדים לחל"ת. מצד שני, היא מפעילה כמעט את כל המשרות הנדרשות בזמן המשבר – מוקדי 106, חלוקת מזון ותרופות, בתי ספר לילדי הצוותים הרפואיים וכדומה – באמצעות חיילים ומתנדבים. יש להחליף את מערך המתנדבים באנשים עובדים, ובכללן נשים עובדות.
- **אסטרטגיה ממשלתית להחזרת עובדות חרדיות לתעסוקה.** המדינה צריכה להשקיע מאמצים מיוחדים בהחזרת חרדיות לשוק העבודה באמצעות: (א) הקלה בדרישות ובמיונים לעבודה במגזר הציבורי; (ב) קמפיין המיועד למעסיקים פרטיים להקלה בדרישות ובמיונים גם שם; (ג) קידום הכשרה מהירה של מפוטרות ודורשות עבודה למקצועות נדרשים.
- **שילוב חרדיות בשירות הציבורי והמוניציפלי.** יש לגבש אסטרטגיה להעלאת שיעור הנשים החרדיות המועסקות בשירות הציבורי והמוניציפלי – כיום הן לא נמצאות שם כמעט בכלל.
- **חיוב של הסמינרים (לימודים על-תיכוניים לנשים במגזר החרדי, לא אקדמאיים) להתאים את תוכנית הלימודים לשוק התעסוקה.** במצב הקיים, רוב הצעירות החרדיות לומדות את מקצועות החינוך בלבד. בנוסף, ניתן לשקול לאפשר לסמינרים להעניק תואר ראשון במקצועות שונים.